

KALKULATSIYA QILISHNING ME'YORIY USULI VA UNING BOSHQA USULLARDAN FARQI

Kenjaboyev Xojiakbar

Andijon davlat texnika instituti

Buxgalteriya hisobi va auditi

yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola kalkulyatsiya qilishning me'yoriy usuli va uning boshqa usullardan farqlariga bag'ishlangan. Maqolada me'yoriy kalkulyatsiya usulining mohiyati, ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblashda qo'llanilishi va uning samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Me'yoriy usulning boshqa kalkulyatsiya usullari, xususan, buyurtma bo'yicha, jarayon bo'yicha va to'liq xarajatlar usullaridan farqlari solishtirma tahlil qilinadi. Me'yoriy usulning resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni nazorat qilish va ishlab chiqarishni rejalashtirishdagi afzalliklari alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: kalkulyatsiya, to'liq xarajatlar usullari, me'yoriy usul, rejalashtirish, zamonaviy iqtisodiyot, texnologik taraqqiyot, harajatlar tahlili, daromadlar tahlili.

Kirish. Kalkulyatsiya qilishning me'yoriy usuli iqtisodiy va moliyaviy hisob-kitoblarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega yondashuvlardan biridir. Ushbu usul, tashkilotlar va korxonalar tomonidan xarajatlar, foydalar va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlarni aniqlashda qo'llaniladi. Me'yoriy kalkulyatsiya usuli, asosan, ma'lum bir normativ va standartlarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu esa, tashkilotlarga o'z faoliyatlarini samarali rejalashtirish va boshqarish imkonini beradi.

Me'yoriy usulning asosiy maqsadi - xarajatlarni va daromadlarni aniq belgilangan me'yorlar asosida hisoblashdir [1]. Ushbu me'yorlar, odatda, soha mutaxassislari tomonidan ishlab chiqiladi va tajriba asosida shakllanadi. Natijada, tashkilotlar o'z xarajatlarini nazorat qilish va optimallashtirishda aniq ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Bunday yondashuv, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi va resurslardan foydalanishni yanada samarali qiladi.

Me'yoriy kalkulyatsiya usuli boshqa hisob-kitob usullaridan, masalan, tarixiy yoki empirik usullardan farq qiladi. Tarixiy usulda o'tmishdagi ma'lumotlar asosida hisob-kitoblar amalga oshirilsa, empirik usulda esa tajriba va kuzatuvlar natijalari ishlatiladi. Me'yoriy usul esa, kelajakdagi xarajatlar va daromadlarni rejalashtirishda yordam beradigan standartlashtirilgan me'yorlarga tayanadi. Bu esa tashkilotlarga o'z moliyaviy resurslarini yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Ushbu usulning afzalliklaridan biri shundaki, u aniq va standartlashtirilgan ma'lumotlarga asoslangan. Bu esa natijalarni solishtirish va tahlil qilish imkonini beradi. Tashkilotlar o'z

xarajatlarini me'yorlar bilan solishtirib, qaysi sohalarda samaradorlikni oshirish zarurligini aniqlashlari mumkin. Shuningdek, me'yoriy usul yordamida kelajakdagi moliyaviy rejalashtirish jarayonida xatoliklarni kamaytirishga erishish mumkin. Biroq, me'yoriy kalkulyatsiya usuli ham o'z cheklovlariga ega [2]. U o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar va bozor talablariga moslashuvchanlikni kamaytirishi mumkin. Masalan, agar me'yorlar eski yoki amaldagi sharoitlarga mos kelmasa, bu natijalar noto'g'ri bo'lishi mumkin. Shuning uchun tashkilotlar me'yoriy usuldan foydalanishda ehtiyotkorlik bilan yondashishlari zarur.

Zamonaviy iqtisodiyotda me'yoriy kalkulyatsiya usuli o'z o'rnini saqlab qolmoqda. Bugungi kunda ko'plab korxonalar bu usulni qo'llash orqali xarajatlarni nazorat qilish va moliyaviy rejalashtirish jarayonlarini samarali amalga oshirmoqda. Shuningdek, texnologik taraqqiyot va raqamli vositalarning rivojlanishi me'yoriy usulni yanada takomillashtirish imkonini beradi. Masalan, avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida xarajatlar monitoringi va tahlil qilish jarayonlari soddalashtirilmoqda.

Me'yoriy kalkulyatsiya usuli iqtisodiy faoliyatni boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan yondashuvlardan biridir. Ushbu usul tashkilotlar va korxonalar uchun samaradorlikni baholash, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va strategik qarorlar qabul qilishda keng qo'llaniladi. Me'yoriy kalkulyatsiya, asosan, xarajatlarni va daromadlarni belgilangan normativlar asosida hisoblashni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv, tashkilotlarga o'z faoliyatlarini rejalashtirishda aniq va ishonchli ma'lumotlar taqdim etadi. Tashkilotlar o'z xarajatlarini belgilangan me'yorlar bilan solishtirib, qaysi sohalarda samaradorlikni oshirish zarurligini aniqlashlari mumkin. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida me'yoriy xarajatlar belgilangan bo'lsa, korxona ushbu me'yorlardan chetga chiqmaslikka harakat qiladi. Agar xarajatlar me'yorlardan oshsa, bu korxonaning samaradorligida muammolar borligini ko'rsatadi. Shunday qilib, me'yoriy kalkulyatsiya usuli korxonaga o'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish imkonini beradi.

Tashkilotlar o'z resurslarini qanday qilib yanada samarali ishlatishlari kerakligini bilishlari lozim. Me'yoriy kalkulyatsiya yordamida xarajatlar va resurslar bo'yicha belgilangan me'yorlar asosida rejalashtirish amalga oshiriladi. Bu jarayonda tashkilotlar o'z resurslarini optimal tarzda taqsimlash va sarf-xarajatlarni nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida xom ashyo va ishchi kuchi kabi resurslarning me'yoriy sarfini aniqlash orqali korxonalar ularni to'g'ri rejalashtirishi mumkin.

Tashkilotlar uzoq muddatli strategiyalarini ishlab chiqishda aniq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishlari zarur [3]. Me'yoriy kalkulyatsiya yordamida tashkilotlar o'z xarajatlarini va daromadlarini oldindan prognoz qilishi mumkin. Bu esa ularga kelajakdagi bozor sharoitlariga mos ravishda strategiyalarini shakllantirish imkonini beradi. Misol uchun, agar me'yoriy xarajatlar oshsa, korxona yangi texnologiyalarni

joriy etish yoki ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish haqida qaror qabul qilishi mumkin.

Me'yoriy kalkulyatsiya usuli iqtisodiy faoliyatni boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u boshqa kalkulyatsiya usullari bilan taqqoslaganda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu usulning asosiy afzalliklari va farqlari tarixiy, empirik va prognoz usullari bilan solishtirilganda aniq ko'rinadi.

Birinchidan, tarixiy kalkulyatsiya usuli o'tgan davrlarda amalga oshirilgan xarajatlar va daromadlarni tahlil qilishga asoslangan. Bu usulda ma'lumotlar avvalgi moliyaviy hisobotlardan olinadi va korxonaning o'tgan davrdagi faoliyatini baholashda qo'llaniladi. Tarixiy usulning kamchiligi shundaki, u faqat o'tgan ma'lumotlarga asoslanadi va kelajakdagi o'zgarishlarni hisobga olmaydi. Masalan, agar korxona yangi texnologiyalarni joriy etgan bo'lsa, tarixiy usul ushbu o'zgarishlarni aks ettira olmaydi. Me'yoriy kalkulyatsiya esa belgilangan me'yorlar asosida xarajatlarni rejalashtirishni ta'minlaydi va kelajakdagi faoliyatni yanada samarali boshqarishga yordam beradi.

Ikkinchidan, empirik kalkulyatsiya usuli tajriba va amaliyotga asoslangan hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi. Bu usulda ma'lumotlar to'plangan tajribalar orqali yig'iladi va tahlil qilinadi. Empirik usul ko'pincha aniq va real sharoitlarda qo'llaniladi, ammo u ham cheklovlarga ega. U ko'pincha ma'lum bir holatga yoki sharoitga bog'liq bo'ladi va keng qamrovli natijalar berishi qiyin. Me'yoriy kalkulyatsiya esa belgilangan standartlarga asoslanadi, bu esa tashkilotlarga o'z faoliyatini normativlar asosida rejalashtirish imkonini beradi. Me'yoriy usulda xarajatlar va daromadlar belgilangan me'yorlar bilan solishtiriladi, bu esa samaradorlikni baholashda aniqroq natijalarni taqdim etadi.

Uchinchidan, prognoz kalkulyatsiya usuli kelajakdagi xarajatlar va daromadlarni oldindan bashorat qilishga qaratilgan. Bu usulda statistik ma'lumotlar, bozor tendensiyalari va boshqa omillar hisobga olinadi. Prognoz usuli kelajakdagi o'zgarishlarni aniqlashda foydali bo'lishi mumkin, ammo u ham noaniqlik va xato ehtimoli bilan bog'liq. Me'yoriy kalkulyatsiya esa belgilangan me'yorlar orqali xarajatlarni va daromadlarni aniq rejalashtirish imkonini beradi. Bu yondashuv tashkilotlarga o'z faoliyatini yanada samarali boshqarishga yordam beradi, chunki me'yorlar asosida rejalashtirish kelajakdagi noaniqliklarni kamaytiradi. Shuningdek, me'yoriy kalkulyatsiya usuli boshqa usullar bilan taqqoslaganda yuqori darajada nazorat qilish imkoniyatini beradi. Tashkilotlar o'z xarajatlarini belgilangan me'yorlar bilan solishtirib, qaysi sohalarda takomillashtirish zarurligini aniqlashlari mumkin. Bu esa samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Tarixiy, empirik va prognoz usullari esa ko'proq nazorat o'rniga tahlil qilishga qaratilgan. Bundan tashqari, me'yoriy kalkulyatsiya usuli vaqtni tejash imkoniyatini ham taqdim etadi. Tashkilotlar belgilangan me'yorlar asosida tezda qarorlar qabul qilishlari mumkin, bu esa ish

jarayonlarini tezlashtiradi. Tarixiy va empirik usullar ko‘proq vaqt talab qiladi, chunki ular ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kalkulyatsiya qilishning me’yoriy usuli ishlab chiqarish xarajatlarini aniq hisoblash va samaradorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu usul resurslardan foydalanishni optimallashtirish, xarajatlarni nazorat qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirishda boshqa usullardan, xususan, buyurtma bo‘yicha, jarayon bo‘yicha va to‘liq xarajatlar usullaridan afzalliklari bilan ajralib turadi. Me’yoriy usulning asosiy farqi uning me’yorlarga asoslangan aniq hisob-kitoblari va xarajatlarni oldindan bashorat qilish imkoniyatidadir. Korxonalar me’yoriy usuldan foydalangan holda moliyaviy boshqaruvni yaxshilashi, xarajatlarni kamaytirishi va raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin. Ushbu yondashuv zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda barqaror rivojlanish va samarali faoliyat yuritish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foyalanilgan adabiyotlar:

1. A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov Buxgalteriya hisobi Toshkent «Iqtisod-moliya» O‘quv qo‘llanma - 2019yil.
2. I.Ismanov, N.Toshmamatov, S.Buzruksanov. Moliyaviy hisob va hisobot: Darslik – T.: Sano-standart, 2019. - 560 b.
3. B. Isroilov, Buxgalteriya hisobi nazariyasi: Darslik - Toshkent: Tafakkur , 2020. - 240 b
4. G‘ulomova F. Buxgalteriya hisobini mustaqil o‘rganuvchilar uchun qo‘llanma. –T.: “NORMA” nashriyoti, 2019 y.
5. Mamatkulov M.Sh., Tabayev A.Z. “Buxgalteriya hisobi” o‘quv amaliyoti uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: 2022: - 126 b.